

Dr Milan Krajčović

SLOVACI I SRPSKO-HRVATSKI ODNOSI ZA VRIJEME VELIKE ISTOČNE KRIZE 1875—1878*)

Pokreti slovenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji bili su u svojim narodnooslobodilačkim nastojanjima objektivno uslovljeni jačanjem antiturskog oslobodilačkog pokreta i socijalne antifeudalne revolucije na Balkanu, koju međunarodna istorijska nauka zove velikom istočnom krizom 1875—1878. Vojno rješenje tzv. istočnog pitanja bitno je uticalo i na perspektive demokratskog rješenja nacionalnog pitanja u Austro-Ugarskoj. Za razliku od Habsburške Monarhije, gdje se državno-pravnom nagodbom od 1867. završila epoha nedovršene buržoaske revolucije, na Balkanu su i dalje postojali objektivni uslovi za revolucionarnu, oružanu alternativu narodnooslobodilačke borbe. Poljski publicista Julijan Kljačko (Klaczko) dobro je pogodio logičke povezanosti međunarodnog razvoja, kad je formulisao tezu da je »istočni konflikt opasniji za Austro-Ugarsku negoli i za samu Tursku.«¹⁾ Stoga i u savremenom istorijskom istraživanju treba za ovo tražiti uzročne veze tih pojava u istoriji slovenskih naroda — u kontekstu balkanskog i evropskog razvoja. Možemo sa sigurnošću konstatovati da se publicistika slovačkog nacionalnog pokreta jednoznačno postavila protiv reformističkog rješenja balkansko-turskog pitanja i za revolucionarni narodnooslobodilački pokret južnih Slovena.

Od same aktivizacije istočnog pitanja, ustankom L. Vukalovića protiv Turske u Hercegovini (1852—1853), pa kroz dalje rasplamsavanje istočne krize — oružanim akcijama i ustancima u godinama 1857—1858. i 1860, zatim ustaničkom djelatnošću Crnogoraca protiv Porte, u tome jačanju narodnooslobodilačke borbe na Balkanu — slovački nacionalni pokret i buržoaska politika računali su sa tzv. istočnim pitanjem kao s eminentnim činiocem u nacionalnooslobodi-

*) Originalni naslov ovog rada na slovačkom jeziku glasi: *Slováci a serbsko-chorvátske vzťahy za veľkej východnej krízy 1875—1878*

¹⁾ Milutinović, K., *Miletić i Polit u borbi za nacionalni opstanak Srba u bivšoj Ugarskoj*. Sremski Karlovci 1931, str. 6.

lačkom programu za Slovačku, na ideološkoj bazi rusofilski orijentisane slovenske uzajamnosti.

Nakon neuspješnih ustaničkih manifestacija 1872. u Bosni i Hercegovini, velika istočna kriza razbuktala se u junu 1875. seljačkim ustankom kod Nevesinja — koji se razrastao u opštenarodnu oslobodilačku bunu Bosne, Sandžaka, Makedonije i sve do aprilskog ustanka u Bugarskoj 1876. Odmah nakon toga, samostalne jugoslovenske države, Srbija i kneževina Crna Gora, objavljuju narodno-oslobodilački rat Turskoj, u junu 1876. Zbog tuzke nadmoći srpska vojska nije imala uspjeha u tim bojevima, a nakon surovog gušenja aprilskog ustanka u Bugarskoj — pod pritiskom svjetskih sila — savezničke vojske balkanskih monarhija bile su prinuđene da sklope mir s Portom, u februaru 1877. Međutim, ruska spoljna politika ne može da dopusti ovakvo jačanje pozicije tlačiteljske Turske na Balkanu. Zbog toga će, na kraju krajeva, uticaj javnoga mnjenja u Rusiji, koje je uplervisano slavjanofilima kao što je Aksakov, gurnuti Rusiju u rat s Turskom radi rješavanja ovih komplikovanih pitanja. Kad je ruska diplomatija zajamčila sebi neutralnost svoga glavnog rivala na Balkanu — Austro-Ugarske, posjetom ministra spoljnih poslova Gorčakova kod Andrašija (Andrászy) u Budimpešti, onda je na sastanku dvojice careva u Rajhštatu bila osigurana neutralnost Habsburške Monarhije — po cijenu priključivanja dijela Bosne i Hercegovine Austriji.

Tako se rasplamsala velika istočna kriza, koja je sudbonosan problem u jugoslovenskoj istoriji. Diplomatsko-politički neuspjesi oslobodilačke borbe u istorijskoj kategorizaciji znače da se nije ostvarilo potpuno nacionalno oslobođenje južnih Slovena, a takođe ni oslobođenje potlačenih austrijskih Slovena toga doba. Dana 11. aprila 1877. godine Rusija objavljuje rat Porti, čime počinje nova etapa narodnooslobodilačke borbe Jugoslovenâ — za likvidaciju turske hegemonije u Evropi. Glavni stožer u ruskoj koncepciji balkanske politike bilo je stvaranje slobodnih slovenskih država koje bi stajale u tijesnim vezama s Rusijom. Bugarski i jugoslovenski revolucionarni demokrati bili su svjesni hegemonističkih aspiracija carizma, ali su — unatoč tome — podržali ovaj oslobodilački rat.

Istorijat slovačko-jugoslovenskih odnosa u godinama 1874-75, i na samom početku velike istočne krize, bio je obilježen represivnim političkim skandalima zatvaranja slovačkih nacionalnih škola (gimnazija), a naročito aferom velikoga međunarodnog odjeka — ukidanjem Matice slovačke, ujesen 1875.

Poznato je da su jugoslovenski narodi, u toj egzistencijalnoj borbi slovačkog naroda, podigli svoje glasove u njegovu podršku: srpski poslanici iz Vojvodine interpelirali su čak i u peštanskom parlamentu. Miletićeva »Zastava«, u broju 100, 1875. objavila je apel narodima srednje Evrope: »Kao pravi Slaveni ne treba da napustimo ugarske Slovake . . . Te da se ne samo svi slavenski nego i svi narodi u Austro-Ugarskoj kao jedan čovek dignu da zakonitim putem pomognu narodu slovačkom.« Šira organizaciona akcija koju je predložila »Zastava« nije se ostvarila.

Simptomatično je za politiku Hrvata toga doba da vladina većina narodnjakâ nije zauzela oštar stav prema progonjenju Slovaka, svojih dojučerašnjih saveznika, mada je hrvatska rodoljubiva štampa, ipak izražavala svoje saosjećanje sa Slovacima.

Unatoč ovoj kritici neadekvatnog stava Hrvata, valja napomenuti da je izvjesnu solidarnost sa Slovacima, čak i protest, nezvanična Hrvatska ispoljila u uvodniku zagrebačkog »Obzora« broj 89. Nju su za informaciju u Slovačkoj prešampale slovačke »Narodne novine« od 24. 04. 1875. Ton ovakvoga stava karakteriše i patetički apel F. Sasineka u Zagrebu (delegacija) Matice slovačke (MS) na otvaranju sveučilišta 1874) u kojem su iskazane izvjesne uzajamne simpatije. Radi se o neutralno usmjerenom komentaru, tako da ni »Narodne novine« (NN) nisu zauzele stav prema njemu. Zbog toga najreprezentativnijim stavom solidarnosti Hrvatske prema prognojenom slovačkom pokretu — u vezi sa ukidanjem njegovih nacionalnih ustanova — treba smatrati sljedeće: Matica hrvatska donijela je odluku, nešto kasnije, da se Predsjedništvu Matice slovačke izrazi »bratsko saosjećanje i divljenje zbog nečuvenoga postupka ustavne vlade.« Činjenica da je ova istorijska manifestacija podrške bila preštampana u slovačkim »Narodnim novinama« od 24. 04 (preuzeto iz praškoga »Čeha« — organ Staročeha), broj 92, upućuje nas na zaključak da pomenuta poslanica iz Zagreba nije nikad ni dospjela u Slovačku. Tu se još navode značajne potvrde iz kuloara: »u samim zagrebačkim vladinim krugovima s odbojnošću se gleda na mađarsko nasilje.« Potom je i zvanična narodnjačka politika izrazila izvjesno neslaganje sa proganjanjima u Slovačkoj. To su zabilježile i NN od 1. 05. 1875, kad su prešampale iz režimske »Reforme« kritiku narodnjakâ — da su se »usudili ne saglasiti se sa korakom Tise (Tisza) po pitanju Matice slovačke.« Javni protest narodnjačke vlade u Hrvatskoj ipak nije zabilježen.

Pod uticajem narastajuće istočne krize dolazi koncem 1875. godine do najznačajnije manifestacije slovačko-hrvatskoga prijateljstva — u matičnoj aferi koja se ispoljila u određenim inicijativama slovakofila u Hrvatskoj, kako u rukovodstvu tako i u bazi nacionalnog pokreta. »Narodne novine« od 16. 12. objavile su energičan iskaz »Obzora« protiv ukidanja Matice slovačke. Zakasnijeli programski stav hrvatske opozicije protiv zatvaranja slovačkih škola, u redakcijskom članku »Obzora« posmatra se u vezi sa balkanskom krizom i pretvara se u pravu prijetnju mađarskoj reakcionarnoj vladi, jer su njeni koraci naljutili ne samo Slovake, već sve Slovence. Smatra se da ovaj postupak mađarske vlade stoji usamljeno u cijeloj Evropi. To se nikad neće zaboraviti, jer »takva se djela obično osvećuju. U ovome teškom vremenu očekujemo od naše nesrećne braće da neće pokleknuti [. . .]« Istina, najznačajniji izraz podrške proizašao je iz širih krugova srpsko-hrvatske koalicije, pa je on zbog toga istorijski dokaz trajnosti prijateljstva dvaju naroda — koje je ukorišteno u pučkim slojevima. Rodoljubi iz varaždinske župe poslali su u Slovačku adrese podrške, koje su NN objavile 28. 12. 1875. Ovaj istorijski dokumenat uzima u zaštitu one poznate manifestacije odnosa sa

Hrvatima u vezi s ukidanjem slovačkih škola, a te manifestacije su bile obilježene panslavizmom. Otkriva se da su lišene svakog istorijskog smisla parole »da Slovak ne smije simpatisati Hrvate«, već naprotiv — potreba slovačko-hrvatske solidarnosti ima u sebi neke istorijske logičnosti. Ondašnjim vlastodržcima ovaj oblik manifestacije solidarnosti jugoslovenskog naroda sa slovačkim — govorio je da je ta solidarnost neuništiva: »Gospodo! Slušajte! Simpatije se nikad ne mogu zabraniti. To znajte! A znajte i to da one ovakvim postupcima samo džinovski rastu i jačaju! Složno, složno, braćo mila! Vlade kratko traju, a narodi ostaju. A naše su simpatije s njima.«

Ovom optimističkom demonstracijom solidarnosti, na koju se nisu odvažili rukovodeći krugovi u Zagrebu, zapravo dostižu vrhunac pozitivna ispoljavanja nove hrvatsko-slovačke solidarnosti (u drugoj polovini 19. vijeka) u prvoj fazi istočne krize i pod njenim posrednim uticajem. Javnost Slovačke i njena štampa raspravljala je o tim pitanjima, i uzimala ih u zaštitu, još početkom 1876. Bilo je to u vezi sa interpelacijom S. Miletića u matičinoj stvari i sa odgovorom premijera K. Tise u parlamentu. Takođe je to bilo u vezi i sa replikom S. Miletića po pitanju sudski inkriminiranih dviju delegacija u istoriji Matice slovačke (1867, 1874) u slovačko-hrvatskim odnosima. Produbljivanje krize u tim odnosima, negodovanje i kritiku Hrvata u slovačkoj javnosti, i kod slovakofila u inostranstvu, uglavnom se omeđavalo na činjenicu da su Hrvati, kao članovi kluba vladine liberalne stranke, u Pešti glasali po interpelaciji za odobravanje Tisinih razloga za likvidaciju slovačkih škola. Najoštriju kritiku toga vrhunskog oportunitizma u hrvatskoj politici — u odnosu na Slovake — ponudile su NN od 28. 12. 1875. na već uobičajen način: preštampavanjem lista praške »Politike« iz Zagreba, gdje su istakli da »je to posljedica nevaljalog oportunitizma, a da hrvatski puk inače drugačije misli.« Najzad, specifičnost ove kritike i kriza u odnosima značili su i moralno žigosanje hrvatskog zemljaka J. Tombora, a time i čitave platforme narodnjaka. NN su 18. 12. 1875. objavile interpelaciju S. Miletića, s ciljem da se razjasni putovanje Tombora i Marinkovića (1867) u Slovačku — na plenarnu sjednicu MS — u odnosu na panslavizam i u vezi s tim ukazivalo se: »Eto, gospodin ministar ima sad blizu kod sebe jednoga od tih gostiju... Janka Tombora ima sad iz zemlje Hrvatske kao zapisničara u parlamentu, pa nek njega upita.« Tomborovo ćutanje za vrijeme čitavog trajanja antislovačke akcije moralno je diskreditovalo ne samo njegovu ličnost već i oportunitizam njegove stranke. Ta politika, mada je u prošlosti stvarala naprednu liniju hrvatsko-slovačke solidarnosti, zakazala je već na samom početku istočne krize. To se lijepo ogleda u njenom držanju u peštanskom parlamentu, u njenom podlijevanju psihozi antislovenske propagande koju je provodila vladajuća ideologija Austro-Ugarske.

Pri tom je usamljena istorijska pojava da najoštrij kritički glas takvoga stava narodnjaka prema slovačkom pitanju nije došao iz Slovačke, već je zazvonio u samom hrvatskom parlamentu. Riječ je o istorijskom nastupu predstavnika jedne Slovacima naklonjene

opozicijske skupine narodnjačkih disidenata M. Mankanca, 10. 06. 1875. Tada je u svome skupštinskom govoru Mankanec pred evropskom javnošću, jedini od hrvatskih poslanika, izrazio protest hrvatskih rodoljuba protiv zatvaranja slovačkih kulturnih institucija, optuživši pri tom narodnjačku većinu za njeno nepošteno ćutanje, koje je bilo uvreda za sam hrvatski narod: »Kad je ugarska vlada ukidala slovački gimnazij, kad je brutalnim činom slovačkoj nam braći oduzela jedino utočište duševnog razvoja, Maticu, — tada ste, gospodo, ovoj vladi ipak ostali o bok, dočim ste se od iste već samo radi toga odvratiti morali, jer je to bila moralna pripomoć, koju ste kao zastupnici našega naroda u dno srca uvređenoj slovačkoj braći pružiti mogli i morali« ...²⁾ On predlaže i želi kao program hrvatske politike podršku narodnostima u Mađarskoj.

Općenito se smatra da je ovaj represivni udar aparata vlasti po narodnooslobodilačkim stremljenjima bacio slovački nacionalni razvoj u letargiju, kad se intenzivirala i Grinvaldova (Grünvald) antislovačka kampanja.

Ni javnost u Slovačkoj i Češkoj nije ćutke primila ove udare. Pri tome su zabilježena i radikalnija reagovanja izvan centra nacionalnog pokreta — varoš Martin — u predvečerje balkanske krize. Registrovani su čak i pokušaji ilegalne djelatnosti, a novija istraživanja otkrila su i inicijativu da se osnuju tajna društva i organizacije (J. M. Hurban, I. B. Zoch i dr.). Međutim, martinsko rukovodstvo — u svome reagovanju na slične podstreke, koji proističu iz negodovanja širokih slojeva slovačkog naroda — javno i odlučno, u novinama, odbija mogućnost radikalnijeg revolta po primjeru Jugoslovena. Dopušta ga samo teorijski. U uvodniku »Narodnih novina« od 25. 04. 1874, pod naslovom *Samostanska gimnazija* izjavljuje se: »Takav zaključak je provokacija, koja hoće da postavi na probu trpeljivost slovačke krvi. Svako draženje slovačkog naroda ostaće bez željenog rezultata... Slovaci se nikad neće pobuniti... Oni neće pribjeći sredstvima sile.« U NN su sistematski opominjali građane na ilegalnu opoziciju. S obzirom na različite uslove u Karpatskoj kotlini i na Balkanu umijemo i shvatiti situaciju: ne dati se izazvati na još veća progonjenja. Kao pravi zastrašujući primjer služili su Slovacima »hajke« na Srbe u Vojvodini i trojednoj kraljevini. Umjerenom raspoloženju javnosti u slovačkoj znatno je doprinijela i kriza na Balkanu.

Izuzev samoga početka 70-ih godina, slovačko rukovodstvo nije umjelo da održava novu hrvatsko-slovačku solidarnost adekvatnim mjerama i sistematskom djelatnošću na buđenju nacionalne svijesti u širokim narodnim masama. Građanskom predstavništvu Slovačâ, slično kao i u Hrvatskoj, nije pošlo za rukom da razviju širi pokret otpora protiv dualizma, jer nisu bili kadri da ponude potlačenom slovačkom seljaštvu i seoskoj sirotinji odgovarajući socijalni program. Upravo zbog toga, kako je to veoma tačno izrekao organ naci-

²⁾ Bogdanov V., *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*. Zagreb 1958, str. 696.

onalnog pokreta u Dalmaciji 1875, slovački politički pokret još nije mogao da postane relevantan partner društvenom pokretu otpora protiv ugnjetavanja a za nacionalnu autonomiju Jugoslavena u Habzburškoj Monarhiji. Velika istočna kriza je dalji impuls slabljenja odnosâ sa Hrvatima — ne samo time što se pažnja štampe okrenula na Balkan, na politiku Rusije i na srpski pokret, već i zbog ideološki znatno različitih stavova prema toj krizi u Hrvatskoj i Slovačkoj.

Istorija proganjanja Matice i ostalih ustanova (škola) u prvoj fazi istočne krize, u doba *nevesinjskog ustanka*, uspjela je — za neko vrijeme — da održi, t. j. da oživi aktuelnost hrvatsko-slovačkih odnosa u javnosti, iako su oni bili opterećeni primarnim političkim interesima oslobodilačkih pokreta i nosili su u sebi i negaciju te solidarnosti — u njenom istorijskom značenju i predmetno. Slabljenje hrvatsko-slovačkih odnosa, pa čak i njihova kritička faza, nastupili su baš u doba krize. Do toga je dolazilo zato što su Hrvati bili motivisani stavovima bitnim za njihove interese, što je izazivalo i neraspoloženja u slovenskom svijetu. To se, zatim, još dalje produbljavalo diferencijacijom stavova prema konceptijskim pitanjima oslobodilačke borbe u doba istočne krize, prema jugoslovenskoj ideji, kao i diferencijacijom stavova prema srpskoj oslobodilačkoj borbi, tj. istorijski konceptijskih pitanja, ne samo u okviru slovenske uzajamnosti, već i evropske politike.³⁾ Različiti konceptijski stavovi

³⁾ Čehoslovačka istorija dosad se nije bavila udejnim pitanjima slovačko-južnoslovenskih odnosâ, konkretno krizom u odnosima sa Hrvatima u doba velike istočne krize. O tome vidi u djelu *Česi i Jugoslaveni u prošlosti*, Academia Praha 1975, str. 344. Djelimičan predmetni prilog možemo naći i u starijim prilogima R. Kovijanića, A. Mraza i J. Vlčeva — Kovijanić R., *Jugoslovenska jednota*. Bratislava 1936, str. 45. Od istog autora vidi još *Milan Hodža u Juhovini*. Bratislava 1938, str. 18. Mraz A., *Andrej Sytniansky u slovenskej literatúre sedamdesiatich rokov 19. storočia*. Martin 1945. Vlčev J. *Slovacite za nas*, Sofia 1963, i još novija književnoistorijska publikacija J. Košeka. Na te radove oslonio sam se kad sam objavio djelimične rezultate svoga istraživanja pozicije Slovakâ prema istočnoj krizi — u recenziji knjige J. Vlčeva u *Slovenskom prehledu* 1965, 3, str. 173-175. Godine 1972. objavljena je i moja studija *Slovenské národne hnutie* (= Slovački nacionalni pokret), Stara Pazova i Juhoslaveni. Vidi o tome u *Stara Pazova 1770-1970*. Novi Sad, str. 108, gdje sam proširio svoja istraživanja istočne krize. I sad, ovdje, pozivam se na dokumentaciju iz one studije, jer ona dopunjuje i proširuje sadašnje objašnjenje. Znanat je doprinos ovoj tematici i onaj što ga je dao M. Pisch, koji se na materijalu ondašnje štampe samostalno pozabavio pitanjem solidarnosti Slovakâ s ustankom u Hercegovini i u Bosni i s narodnooslobodilačkom borbom u godinama 1875-1878. Taj prilog s navedenim naslovom objavljen je u zborniku referata Sarajevske konferencije povodom 100. godišnjice istočne krize (1977, sv. III, Sarajevo, str. 205). Mana je toga priloga što nije naveo dotadašnju literaturu. Inače prilog je na polazištima njegove studije objavljene u *Slovenskim študijama* (Slovačke studije), sv. XI, Veda, Bratislava 1971, gdje autor, takođe, ne navodi međunarodnu literaturu, niti, pak, arhivske izvore. Takođe mu ekscerpcija članaka iz *Narodnih novina* nije do kraja upotunjena. Ja sam, međutim, za jubilej objavio — na temelju novih arhivskih istraživanja — rezime dosadašnjeg poznavanja te problematike u članku *Velká východná kriza*. Povodom 100. godišnjice od pobjede ruske vojske u tjesnacu Sipka. *Priroda a spoločnosť* (Priroda i društvo) 1977, broj 18, str. 10-15. Osim

koji su se protezali u slovačkom i hrvatskom nacionalnom razvoju za vrijeme istočne krize — u pominjanom kontekstu sa slovačkim potrebama za emancipacijom — izazvali su, takođe, zahlađenje koje premašuje razdoblje Nagodbe (1868) i potištenosti nakon istočne krize. Tako možemo istovremeno govoriti i o nekoj krizi u slovačko-hrvatskim odnosima.

Sa gledišta slovačko-jugoslovenskih odnosa, istočna kriza 1875—1878. zapravo je oblast slovačko-srpskih veza i oblast bugarofilstva i rusofilstva. Već samim aktivisanjem srpskih političara iz Vojvodine u matičinoj stvari i razmahom srpskog oslobodilačkog pokreta na Balkanu solidarnost sa Srbima dosegla je u Slovačkoj neviđenu intenzifikaciju, unatoč tome što je pažnja javnosti u Slovačkoj bila usmjerena razvoju situacije u Hrvatskoj. U tome kontekstu možemo govoriti o slabljenju odnosa sa Hrvatima u slovačkom nacionalnom pokretu. Pri tome je njemačka i mađarska regionalna štampa u Slovačkoj — do izvjesne mjere — uticala na javno mnjenje takođe i u hrvatskom i jugoslovenskom pitanju.

U cjelini može se zaključiti da se poslije nagodbe, nova hrvatsko-slovačka solidarnost (u razdoblju 1868—1875), s epilogom njenog oživljavanja u matičnim pitanjima, završava u doba prve faze balkanske krize i narodnog ustanka u Bosni i Hercegovini. Od polovine 1875. godine, u vrijeme narastajuće solidarne djelatnosti u Slovačkoj, za podršku ustanka na Balkanu, ali ne u direktnoj vezi s istočnom krizom, održava se još neki kontinuitet u odnosima — u političkoj borbi za ukidanje Matice slovačke. Ulogu konstantnog činioca ima prije svega, slovačka politička i privredna emigracija u Hrvatskoj. Kao nova karakteristika i dimenzija tih odnosa, sad već direktno izazvana istočnom krizom, jeste nastupanje Dalmacije u ulozi primarnog činioca. Osim u istočnoj krizi, to se više nije ispoljilo u 19. vijeku. Kao pogranična oblast prema ratištu, Dalmacija odigrava (Dubrovnik, Zadar itd.) ulogu posrednika u pomoći i solidarnosti sa ustankom, čak i za Slovačku. Tako se novi kvalitet tih odnosa karakteriše time što Zagreb sad više nije posrednik, nego Dalmacija. Na slovačkoj strani, takođe, nešto slično: to više nije samo središte nacionalnog pokreta u Martinu, već su to njegovi lokalni predstavnici (na primjer, Slovaci u Vojvodini). Lokalna središta sad prikupljaju novčane priloge i šalju ih direktno Odboru za novčanu podršku u Zadru i na druga kompetentna mjesta. Apeli iz Dubrovnika i Zadra za pomoć ustanicima dopijevaju direktno i u Slovačku⁴), a takođe i knjige iz Dalmacije (NN 107, 1975).

Specifičnu crtu uticaja istočne krize na jugoslovensko-slovačke odnose i na njihovo iskorišćavanje za usmjeravanje slovačkih snaga emancipacije prema balkanskim događajima posredstvom emigracije, čini istorijska činjenica da je baš u to doba regionalno središte slovačkoga nacionalnog pokreta ponovo na granici sa Bal-

sarajevskog zbornika u međunarodnoj literaturi posljednja riječ iz marksističke nauke jeste fundamentalna sovjetska edicija: *Rossija i nacionalnoosvoboditeljnaja borba na Balkanah 1875—1878*, Moskva 1978.

⁴) *Národné noviny* (u daljem tekstu NN) 93, 102, 107. iz 1875.

kanom — tada se u brojno nastanjenoj (Slovacima) Staroj Pazovi naseljava sin vođe slovačkoga nacionalnog pokreta 40-ih godina, Vladimir Hurban. Prilikom njegova postavljenja za evangeličkog sveštenika u maju 1875. tu su bila priređena i savjetovanja slovačkih javnih radnika koji su se naročito aktivisali u doba istočne krize (- M. Hurban, J. T. Langohoffer, L. Abaffy, Kutlikovci i dr).⁵⁾ U čitavoj toj akciji najznačajnija je misija inkognito putovanje J. M. Hurbana u Beograd neposredno pred izbijanjem nevesinjskog ustanka. On se tamo »dao prevesti posredništvom Milanova adutanta«, tj. generala Franje Zaha, koji je 1873. bio imenovan adutantom kralja Milana. Hurban je bio motivisan borbama na Balkanu, pa je i sam oživio spoljnopolitičku inicijativu u slovačkom nacionalnom pokretu. Pazova mu je bila vrlo značajan punkt za djelovanje u tom smjeru. Pazovski centar postaje sad i posrednik živih kontakata sa J. Štrosmajerom, kao i sa prof. I. Zohom (Zoch) u Osijeku.⁶⁾

Kontinuitet slovačko-jugoslovenskih odnosa na političkom planu uspijeva se održati, uglavnom, izvan zvanične politike i to dopisima u štampu sa pučkih terena. Uzajamno se šalju časopisi, a u toj fazi još se iz »Obzora« preuzimaju nadzori o istočnoj krizi, tako da hrvatsko stanovište još upliviše i na slovačku javnost. U slovačkom stavu prema hrvatskom razvoju u toj fazi je najznačajnija komentatorska djelatnost F. Strakovića iz Budimpešte u NN, s tim što njena aktuelnost postupno slabi, sve dok nije posve iščezla. S obzirom na postupnu diferencijaciju konceptijskih gledišta, treba navesti da se u Martinu isprva nisu dobro orijentisali u stavovima ruske i češke štampe, zbog čega je u početku — iz austroslavističkih razloga — u svojim uvodnicima manje-više podržavala nastojanje Hrvata da se Bosna pripoji trojednoj kraljevini, tj. Habsburškoj Monarhiji. To se može zaključiti iz uvodnika NN posvećenih istočnoj krizi,⁷⁾ gdje se ukazuje na optužbe »hrvatskih ultraša« iz Pešte, koji su bili protiv toga pripajanja. Radi sagledanja složenosti stavova prema balkanskom ustanku na relaciji Pešta — Zagreb — Beč valja napomenuti da je u to doba austrijska diplomatija još podstrekivala katoličko stanovništvo Bosne i same ustanike u duhu svojih hegemonističkih aspiracija.⁸⁾ U toj fazi događaja hrvatska politika pridobijanja Slovakâ u korist svoje koncepcije ide čak tako daleko da u Martin šalje ne samo svoj časopis »Obzor«, nego mu prilaže i jednu brošuru radi podupiranja velikohrvatske koncepcije, kako bi se Austrija proglasila nasljednikom turske u pobunjenim balkanskim pokrajinama.⁹⁾

U razvoju istočne krize, slovačko-jugoslovenski odnosi dobivaju na životnoj svestranosti i poprimaju nove, duboke dimenzije

⁵⁾ Više o tome vidi u radu Krajčović M., *Stara Pazova*, str. 107.

⁶⁾ Na istom mjestu. Začek V., *Uloga Franje A. Zaha u Srbiji*. Glas CCL XL SANU, Odeljenje istorijskih nauka. Knj. I, Beograd 1974, str. 190.

⁷⁾ NN 92, od 10. 08. 1875, Normalne pomeri (Normalni odnosi).

⁸⁾ Chitrova N. I., *Černogorija v nacionalnoosvoboditelnom dviženii na Balkanah*. Moskva, Nauka 1979, str. 304.

⁹⁾ NN 107, od 14. 08. 1875. *Osterreich und die Südslawen*.

koje se nisu ni mogle razviti u doba mira; projugoslovenske manifestacije slovačkog naroda sve su češće i u listovima nacionalne štampe. Takav karakter imali su i novčani prilozi nacionalnom pokretu, u korist ranjenih Jugoslovena, kao i ilegalna i djelimično spontana akcija dobrovoljaca za pomoć Jugoslovenima (zasad pretpostavljamo da je bilo oko 20 slovačkih dobrovoljaca na Balkanu).¹⁰⁾ Kvalitativno novo ispoljavanje takvih slovačkih raspoloženja jeste i pojava dopisa sa balkanskih ratišta u nacionalnoj štampi. Direktni doticaji Slovačke s ratnim akcijama ispoljeni su i u vidu slovačkih telegrama vođama ustanka i slanje novčanih priloga. Kompleks intenzivno rastućih veza i odnosa slovačke oslobodilačke ideologije sa balkanskim oslobodilačkim ratovima morao je da utiče i na slovačke odnose sa Hrvatima. Od jeseni 1875. ispoljava se tendencija da se programski dokumenti balkanskih ustanika radije preuzimaju iz Miletićeve »Zastave«. Upravo politička atmosfera u Vojvodini, uplvisana događajima s one strane Save, imperativno djeluje i na slovačke odnose sa Hrvatima. Od jeseni 1875. ispoljava se ten. J. M. Hurbanu, u oktobru 1875, i otud je inspirisan plan za organizovanje tajnih društava u Slovačkoj.¹¹⁾

Hurban je u Martinu namjeravao da organizuje »barem jedan bataljon radi istinske pomoći balkanskoj braći«, pa je tako i javno, u časopisu »Njitra«, pozvao Slovake i Poljake na veću pomoć balkanskim oslobodilačkim ratnicima.¹²⁾ Tisina tajna policija već je i sama pretpostavila da će se u Slovačkoj pod uticajem istočne krize eventualno organizovati neka tajna organizacija, pa mađarska vlada požuruje regionalni aparat vlasti da istragom pronade takvu organizaciju.

Pod uticajem istočne krize javlja se i zakašnjela, ali energična manifestacija hrvatske opozicije za podršku progonjenom slovačkom nacionalnom pokretu, u citiranome članku »Obzora« iz decembra 1875.

Nezvanična Hrvatska, na čelu sa Štrosmajerom i u tom je razdoblju stvarala pozitivne vrijednosti solidarnosti. Iz krugova bliskih Štrosmajeru, i recipročno iz Slovačke, pošlo je nekoliko inicijativa za dalji razvoj te solidarnosti. Slovačka javnost visoko je ocijenila nekoristoljubivu podršku hrvatskoga puka balkanskim ustanicima i onu pomoć koja je ukazana ratnim izbjeglicama iz Bosne u hrvatske pokrajine (njih je bilo oko 10.000). U kontekstu balkanskog ustanka zatim, u septembru, redakcija »Narodnih novina«, kao organa slovačkoga nacionalnog pokreta, šalje Štrosmajeru tele-

¹⁰⁾ NN 94 od 14. 08. 1875, objava o prvoj zbirci, broj 107, 108, 136 informacija o prvim dobrovoljcima, odnosno o njihovim taktičkim elementima. Isporedi Česi a Jihoslavané, str. 383. Dalje Kovijanić R., Juhoslavanska jednota (Jugoslovensko jedinstvo), str. 45. Od istog pisca: Milan Hodža a Juhoslovaní, str. 18.

¹¹⁾ Literárni archiv Matice slovenskej (Matice slovačke), Martin. U daljem tekstu (LAMS). Nasljedstvo (u daljem tekstu Pz.) Hurbanovaca, 32 B 57, 20. X 1875.

¹²⁾ Krajčovič M., Stara Pazova, str. 111 i moj članak u Slovanskom prehledu (Slovenskom pregledu) 1965, broj 3.

gram za jubilej i pri tom ga naziva »velikim Jugoslovenom«. Ovo ocjenjujemo ne samo kao ispoljavanje dobre orijentacije slovačkoga stava prema hrvatskim stavovima u vezi s istočnom krizom, već i kao neko upozorenje iz Slovačke Hrvatima: da se Slovaci ne slažu sa uskom hrvatskom koncepcijom. Ni u takvoj situaciji Štrosmajer nije zaboravio na zvanično pismo Slovacima, koje su NN i javno štampale. Zahvaljujući za manifestaciju i »svim ostalim slovačkim društvima i rodoljubima«, Štrosmajer želi »ljepšu budućnost slovačkom narodu.¹³⁾

Savremena marksistička historiografija pri ocjeni stava Hrvata prema istočnoj krizi ističe razliku u stavu između zvanične i nezvanične Hrvatske. Tako se, zapravo, u hrvatskome stavu ocrtavaju dvije suprotne pozicije: 1) *austroslavistička* pozicija narodnjakâ i 2) *jugoslovenska* platforma Štrosmajera i F. Račkog. Naglašava se njegov na crt programa o stvaranju buduće Jugoslavije izvan Austrije, iz godine 1874, kao dokaz da je Rački u tim stavovima išao još dalje od Štrosmajera. U hrvatskoj literaturi ispoljavaju se razlike samo u nijansama. Na primjer, V. Ciliga tvrdi da je platforma Štrosmajer — Rački o pripajanju Bosne Srbiji, a Hercegovine Crnoj Gori bila izolirana u realnoj politici Hrvatske, ali to protivurjeđi pogledima ostalih jugoslovenskih istoričara, na primjer Vase Čubrilovića i dr.¹⁴⁾ U hrvatskoj historiografiji ističe se da je korak dalje na razvijanju demokratske pozicije, u saradnji s emigracijom, učinio J. I. Tkalac u projektima dunavsko-balkanske konfederacije.¹⁵⁾ Ekmečić naglašava¹⁶⁾ da je dio narodne stranke, pod uticajem jačanja srpskog nacionalizma, u doba istočne krize ispoljio aspiracije na čitavu teritoriju Bosne i Hercegovine i da se zauzimao za njihovo pripajanje Monarhiji.

U drugoj fazi istočne krize, godine 1876, pažnja usmjerena na aprilski ustanak bugarskog naroda potiskuje u Slovačkoj interesovanje za Hrvate, a za vrijeme prvog srpsko-crnogorsko-turskog rata još se više produbila razlika u stavovima Slovakâ i Hrvatâ — u shvatanjima kako treba riješiti istočnu krizu. Slovačka nacionalna stranka se onda priklonila maksimalnoj platformi i revolucionarnoj demokratsko-oslobodilačkoj koncepciji, jer je jedino s tom alternativom bila harmonična dalekosežnija nada slovačkoga oslobodilačkog programa, koji nam je poznat još skraja 60-ih godina (»Orijentalna otázka po slovensky« — u »Slovačkom programu«). Onda se

¹³⁾ NN 105, 9. 09 i 10. 09, 107.

¹⁴⁾ Ispredi Milutinović K., *Štrosmajer i jugoslovensko pitanje*. Novi Sad 1976, str. 215-260.

¹⁵⁾ Aras T., *Buržoaske i socijalističke teorije o rješavanju istočnog pitanja kod Srba i Hrvata*. U radu: *Historijski pregled IX*, 1963, str. 42. Milutinović K., Franjo Rački i južnoslovenska misao. U *Braničevu* 1959.

¹⁶⁾ Ekmečić M., *Ustanak u Bosni 1875—1878*. Sarajevo 1969, str. 240. Petrović R., *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*. Sarajevo, Svjetlost, 1968, str. 418 i 438. navodi da su hrvatski narodnjaci u Dalmaciji bili za okupaciju, ali s nekim izuzecima. Isporedi i stav J. Sidaka, *Mažuranić kao političar*. U radovima Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća. Zagreb 1973, str. 303.

kalkulisalo s eventualnim proširenjem istočne krize u svjetski rat, čiju stvarnu prijetnju potvrđuju i neki historičari. Alternativa usko hrvatska-austroslavistička, dabome, nije mogla imati nikakav neposredan uticaj na rješenje slovačkog pitanja. Doduše, iluzije o sve većem broju Slovena u Monarhiji bile su donekle perspektivan argument za federalizaciju, ali to je negirao stvarni efekat takvog rješenja, jer je u međunarodnim relacijama ojačao reakcionarni sistem dvojne monarhije. U hrvatskim pokrajinama je izmjena pozicija u samom razvoju krize dovelo čak do antisrpskih političkih akcija. Hrvatska historiografija to tumači pritiskom iz Pešte i ličnim pritiskom samog vladara na Mažuranićevu nacionalnu vladu.¹⁷⁾ U Slovačkoj, suprotno ovome, već u januaru 1876. rukovodstvo nacionalnog pokreta dopijeva do direktnog odbacivanja okupacije. Istina, taj stav je donekle uslovljen i antagonističkom stanovištu prema mađarskoj vladajućoj klasi.

Istovremeno s ovim idejnim razilaženjem hrvatske i slovačke politike u Slovačkoj i dalje snažno jača uzajamnost sa srpskom oslobodilačkom borbom, što se odrazilo i u Vojvodini, u srpskoj sredini, u kojoj su zabilježne neke mikrostrukturne pojave slovokofilstva među Srbima — na primjer, skupljanje novčanih priloga za slovačke studente (čega nije bilo kod Hrvata). Suvišno je isticati da je slovačka štampa u svojoj orijentaciji izrazila, već među prvim vijestima, negodovanje zbog političkog progonjenja Srba u trojednoj kraljevini i zbog »hajki na Srbe« u Vojvodini. Ovo možemo dovesti u vezu sa bezbjednosnim mjerama u Slovačkoj, gdje su vlasti tragale za onim građanima koji su priložili svoj novac »za ranjene Jugoslovene« i proganjale slovačke studente u Štiavnici.¹⁸⁾ Sam premijer Tisa (Tisza) smatrao je opasnim uticaj revolucionarnih događaja sa Balkana u Mađarskoj i to, uglavnom, među Srbima i Slovacima u Mađarskoj, pri čemu ovaj vladin bilans — razaslat župama — ignoriše stav Hrvata. U novembru 1876.¹⁹⁾ zbog toga su već bili stavljeni u zatvor aktivniji slovački i srpski predstavnici, ukoliko već tamo nisu bili. Inicijativan komentator širokih razgleda J. Čajda sa jednim valom slovačkih dobrovoljaca odlazi ilegalno na Balkan. On iz Beograda šalje u Martin i neka konspirativna pisma, koja su selektivno objavljivana i u NN.²⁰⁾

¹⁷⁾ Horvat J., *Povjest novinstva hrvatske 1771—1939*. Zagreb 1962, str. 258. U tome pitanju mnogo je kritičniji V. Bogdanov, op. cit. str. 704, s kojim polemise J. Šidak, op. cit. str. 306. O hajkama u Hrvatskoj, vidi poziciju Slovačkog nacionalnog pokreta u NN 92, 93, 106. (1876) i 99 od 24. 08. 1876, NN 87 (1878)

¹⁸⁾ Pietor A., *Nápor-otpor* (Pritisak i otpor). Martin 1905, str. 64, NN 94 (1876).

¹⁹⁾ *Štátni oblastný archiv* Bratislava (Državni oblastni arhiv). Fond Hlavný župan Bratislavskej župy, 502, 513, (1876). To nam izvrsno potvrđuje i navod iz povjerljive okružnice mađarskoga premijera grofa Kolomana Tise glavnim županima: »povodom istočnoga rata u pokrajini se ojačao panslavistički pokret i agitacija, koji je najviše uzeo maha među Slovacima i Srbima, našim građanima koji su se dali zavesti od agitatora...«.

²⁰⁾ NN 59, od 20. 05. 1876.

U tome trendu produbljanja društvene krize na međunarodnom planu, i u Monarhiji, modificiraju se i slovački stavovi prema Hrvatima: gubi se kontinuitet preuzimanja pouzdanih materijala sa Balkana iz hrvatske štampe. Zvanični organ nacionalnog pokreta NN dao je veliki publicitet peštanskom komentatoru interpelacije M. Mankanca u saboru, usmjerenom protiv planova Mažuranićeve narodne vlade da se zavede državno pravo u Provincijalu. Tu je sad žigosana politika narodnjaka u vezi sa njihovim stavom prema oslobodilačkoj borbi na Balkanu i kritikovan je stav narodnjaka u vezi s ukidanjem Matice slovačke.²¹⁾ Sa zadovoljstvom je slovačkoj javnosti serviran jedan pasaž iz Mankančeva govora »o razlikama između vladine i nevladine Hrvatske u stavu prema sadašnjem ratu«. Ova dijagnoza stavova hrvatskoga puka, data sa distance u Slovačkoj, zbilja je odgovarala istorijskoj stvarnosti. To dokazujemo dosad neobjavljenim primarnim izvorom, a to je komentar F. Račkoga od 18. 10. 1876. u povjerljivoj informaciji F. Rigeru (Rieger): »Naša vladajuća stranka došla je glede istočnoga pitanja u čudnovat položaj. Pjesnik »Čengiç-age« pokorava se službenim diktatima mađarske turkofilske politike! U ostalom mi se ovdje nadamo, da će se istočno, tj. slavensko pitanje napokon u interesu Slavenstva riješiti; ako nam se i ne ispune već tad sve naše nade, sve će o tom ovisiti, hoće li javno mnijenje ruskoga naroda biti dosta silno, da odvrati svoju vladu od takova riješenja, koje ne bi bilo ni »bielo ni crno«.»²²⁾

U trećoj fazi istočne krize, godine 1877, obavljene su pripreme, a 24. 04. iste godine je i objavljen rusko-turski rat. Prema mišljenju austrijskih istoričara to je predstavljalo opasnost izbijanja svjetskog rata. U ovoj fazi možemo pratiti izvjesne nove nijanse u slovačko-jugoslovenskim odnosima, a takođe i u ohladnijem slovačkim vezama sa Hrvatima. Nešto uticajem jačanja ideje rusofilski orijentisane slovenske uzajamnosti, nešto, kod austrijskih Slovena, uticajem balkanske oslobodilačke borbe, nastaje izvjesno zblizavanje stavova. Pozitivna pojava u istoriji tih odnosa bilo je istupanje rodoljubivih krugova Dalmacije, kao aktivnoga činioca tih odnosa, u primarnoj i naprednoj ulozi. Radi se o specifičnosti odnosa sa Hrvatima.²³⁾ To se najizrazitije ispoljava u Beču, u jačanju solidarnosti između đalmatinskog i slovačkog omladinskog pokreta. Navešćemo društva »Jedinstvo« i »Tatran«, koja su zajednički demonstrirala. Inače su ta društva jasno stajala na demokratsko-oslobo-

²¹⁾ NN 82, od 15. 07. 1876.

²²⁾ Archiv Narodního musea Praha, Pz. F. L. Riegra. Isporedi i NN 1 130, od 4. XI 1876, Rozhodný obrat (Odlučan zaokret) 149, 1876 : »nevystane ani nevyhnutný vplyv tohoto boja na inostrané otázky« (ovaj će boj imati neizbježne reperkusije i na inostrana pitanja 13, 1. 2. 1877: »zmeny na vychode budú za sebou ťahať aj pomjerne zmeny v iných krajinách, medzi inými aj v Rakúsko-Uhorsku 2 (promjene na istoku povući će za sobom i odgovarajuće promjene u drugim zemljama, poimence u Austro-Ugarskoj).

²³⁾ Benedikt H., Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz Josef, Zeit. Wien, str. 109.

dilačkoj platformi, tako da su nekad izazivala intervenciju austrijske policije.²⁴⁾

U pozitivna ispoljavanja ovih odnosa uzajamnosti uključuje se i objavljivanje u nacionalnoj štampi stavova J. Štrosmajera prema istočnom pitanju. Kao što je poznato, on je ne samo moralno već i novčano podržao oslobodilačku borbu na Balkanu.²⁵⁾ Radikalna uticaj u toj fazi istočne krize imala je i individualna akcija dra I. Zoha (Zoch) iz Osijeka. On je razaslao po Slovačkoj litografski umnoženu pjesmu jugoslovenskih ustanika »U boj!«. Bojazan od njenoga psihološkog djelovanja i na raspoloženja u slovačkom nacionalnom pokretu izazvala je intervenciju vlasti i pretrage u Tisovcu. Zbog nje je policija u Beču i prekinula omladinsko veće slovenske uzajamnosti, što ga je organizovalo dalmatinsko društvo »Jedinstvo«.²⁶⁾ Ova akcija se u Slovačkoj može dovesti u vezu samo sa radikalnim stavovima J. M. Hurbana. U vezi s tim, čini nam se instruktivnom djelatnošću i simptomatično putovanje Zohovo u Slovačku (ljetno 1877). Izvjesno jačanje pažnje prema hrvatskom pitanju donijela su istupanja narodnjaka u peštanskom parlamentu po pitanju Bosne i Hercegovine i pripajanje Vojne krajine Banovini. Na to su NN od 24. 04. 1877. reagovale zvaničnim uvodnikom — kao o najvažnijem referativnom materijalu hrvatske politike onog doba. Naglašavamo da gledišta NN ne treba interpretirati kao nazore cijelog rukovodstva nacionalnog pokreta, već radije kao stav vodećih faktora u Martinu i oko njega (A. Pietor, J. Francisci). Stavovi opozicije u tom rukovodstvu Slovačke narodne stranke — koja nije bila čvršće organizovana — i to J. M. Hurbana, S. Štefanovića i dr. bili su manje oportunistični, a u pogledu na oslobodilačke ratove i njihovu povezanost sa rješanjem slovačkog pitanja bili su upravo napredni. Dalje, treba pri istorijskom ocjenjivanju i uopštavanju materijala iz slovačke štampe o istočnoj krizi uzimati u obzir i činjenicu da cenzura (zvanična i autocenzura redakcije u strahu od sudskih procesa) nije dozvoljavala istinite materijale o oslobodilačkoj borbi Jugoslovena, konkretno o Bosni, pa stoga mnogi materijali nisu ni mogli biti objavljeni (svejedno što su oni bili bliži raspoloženjima slovačke javnosti). To se ispoljava i u bilješkama redakcije,²⁷⁾ pa se ovdje, dakle, radi o značajnom metodološkom aspektu: istoričar je prinuđen da pronicljivo i na temelju znalačkog poznavanja istorijskih prilika kompleksno procijeni odsustvo odre-

²⁴⁾ NN 20, 17. 02. 1877, Dalmatinci su masovno došli na sjednicu Tatrana a »Dalmatinci pripili nám k oslobodzeniu«. Na sjednici Slovačkoga pjevačkog društva u Beču, maj 1876 (NN 58) policijski komesar rastjerao je tu sjednicu zbog slovačke pjesme *Šablúnka brusená*, a jedan dopisnik prokomentarisao je to kao »revolucionarni panslavizam«.

²⁵⁾ NN 123 (1876). Posebnu pažnju izazvalo je objavljivanje intervjuja s engleskim novinarom, gdje se Štrosmajer izjasnio o »budućoj jugoslovenskoj državi« — NN 29, od 10. 03. analiziraju njegov govor o istočnom pitanju, u gradu Osijeku, povodom kanoničke vizitacije.

²⁶⁾ NN 53 (1877), 98 od 18. 08. 1877, 74 od 23. 06. 1877.

²⁷⁾ NN 85 od 19. 07. 1877, Pozivanje na pisca »Zaujatje Bosny« (Zauzeće Bosne).

đenih stavova. Tako, na primjer, historičar mora obazrivo da tumači šifrovane komentare slovačke publicistike kao javna stanovišta, u objašnjavanju politike u doba rusko-rumunsko-srpsko-crnogorsko-turskog rata. Naime, u Mađarskoj se, i to ne samo u jugoslovenskoj sredini, već i u Slovačkoj, objavljuje i razduvava psihoza o panslavističkim izdajnicima, što dokumentuje i monstreproces Sv. Miletiću i njegova osuda na 5 godina strogog zatvora. Takođe se štampaju optužbe i demanti o ilegalnim brošurama, o tajnim društvima i udruženjima koja pozivaju na ustanak i u Slovačkoj. U širokim pučkim slojevima spontano se širio i glas o stvaranju slovačko-ruske kneževine, što je naraslo do razmjera fame.²⁸⁾

Slovačka nacionalna javnost, sa pogledom uprtim na Rusiju, shvatila je narodnooslobodilačku borbu u antiturskim ratovima na Balkanu kao početak definitivnog boja i za naše nacionalno oslobođenje. Postavljanjem pitanja potlačenih Slovena dospjelo je, naime, na evropski forum i pitanje Slovena u podunavskoj monarhiji. Sa toga stanovišta antiturski ustanci i ratovi u 70-im godinama na Balkanu imali su konkretan politički značaj i za slovački nacionalni razvoj. Solidarnost sa antiturskim oslobodilačkim ratovima južnih Slovena ispoljila se i u nacionalnom pokretu u Slovačkoj i to u mnogim formama. U našoj historijskoj nauci nije sasvim istraženo pitanje koliko je u uslovima ugnjetavanja, pri ondašnjoj političkoj realnosti Mađarske (makar i djelimično), u Slovačkoj našao odziva pomenuti projekat i apel Jozefa Miloslava Hurbana da se pošalje »jedan slovački bataljon« u pomoć oslobodilačkim borbama na Balkanu. Legalno je potvrđena aktivnost prikupljanja novca za podršku ranjenim Jugoslovenima. Nju su potkraj 1875. organizovale »Narodne novine« u Slovačkoj i u, tzv. donjim zemljama Mađarske (u Vojvodini). Ukupno je ona iznosila oko 500 zlatnika, a u toj akciji učestvovalo je oko 500 đarovalaca.

Aparat vlasti vladajućih klasa u Mađarskoj snažno se aktivisao protiv akcijâ solidarnosti za pomoć antiturskim ratovima na Balkanu, posebno u sredini masovnog pokreta kod Srba u Vojvodini. Zloglasni premijer mađarskog kabineta »željezne ruke« K. Tisa, u svojim historijskim proglašima, više puta je jasno ocijenio uticaj velike istočne krize i na pokrete potlačenih naroda u Mađarskoj. Na primjer, u jednome svom govoru, održanom 20 godina nakon ovih događaja, on je naveo: »kad je 1875. godine došla na dnevni red istočna kriza, Srbi su onda bili stvorili zavjeru, ali nam je pošlo za rukom da pohapsimo glavne ljude, pa je time spriječena buna, a nacionalni pokret se istoga momenta utišao.«²⁹⁾

I u Slovačkoj se u godinama velike istočne krize 1875—78. ispoljila radikalizacija narodnih masa, u vidu manifestacija solidarnosti, ali bi danas već bilo teško kartografisati sve te pojave. Ipak se kao eho osjećaju do danas neke od tih akcija, unatoč tome da su organi vlasti i policija uništavali dokumentaciju o tome. To

²⁸⁾ NN 95 od 11. 08. 1877, 72 od 19. 06. 1877, 96 (1876), »l'ud pošeptava si všeličo« (u narodu se svašta priča) — piše jedan težak iz Zvolena.

²⁹⁾ NN od 6. 09. 1894.

donekle pokazuje i povjerljivi materijal ministara unutrašnjih djela što ga je on razaslao županima u Slovačkoj dne 30.01. 1976. »o sprečavanju akcijâ za podršku neprijatelja Turske«, jer »te manifestacije u susjedstvu toga strašnog rata (tj. na Balkanu, M. K) vodile bi samo ka njegovom proširenju na još veću teritoriju.«³⁰⁾ Jasan odraz balkanskih događaja sačuvan je i u slovačkoj književnosti. Ovdje pominjemo samo neke od poznatih literarnih ostvarenja s takvom tematikom: prva je »Sitnjanski orao«, ali to nije sve. Svakako ćemo još navesti VI i VII godište Hurbanove »Njitre« u godinama 1876-77, a zatim stvaralaštva F. Kutlika, S. Vajanskog, G. Zehentera (Zechenter) i dr. I Slovaci su se onda časno postavili u podršci borbama slovenskih naroda protiv Turaka, u odlučnim fazama balkanske krize. Slovačka podrška je tu zapečaćena i krvlju. U borbama protiv Turaka na Balkanu, u redovima srpske vojske i ustanika, poginuli su kao dobrovoljci i slovački pisci i pjesnici: Jozif Bohuslav Bela (Bella) (1832-1876), u poznatoj bici kod Aleksinca (1876) i Adolf Svetopluk (Svätopluk) Osvald (1839-1876), koji pade u Bosni — u bici na Drini. Grupu dobrovoljaca, koja je otišla iz srednje Slovačke, doveo je na Balkan J. Rišiak. Prema tome, uznemirenost vladajućih krugova zbog toga vrenja u Slovačkoj bila je motivisana.

U onakvoj vladinoj antiruskoj hysteriji protiv paņslavizma u zvaničnom javnom mnjenju i komentare slovačke štampe treba interpretirati ovako: oni su javno samo relativan odraz stvarnih stavova rukovodstva nacionalnog pokreta i ne daju cjelovit pogled na kompleksnu poziciju u nacionalnom pokretu prema istočnoj krizi i događajima u vezi s njom. Kao što smo to već naveli, širenje rusofilstva među slovenskim narodima, naročito spontane demonstracije u vezi s padom Plevne, kakav je bio i miting u Zagrebu, značilo je izvjesno otoplјavanje odnosa između Martina i Zagreba. U tim istorijskim danima optimizam se ispoljio kao primarno svojstvo slovenske uzajamnosti: pokazatelj mogućnosti nove saradnje u politici jeste i to što su NN objavile vijest o padu Plevne u originalnom, vlastitom telegramu iz Zagreba. Proslovensku transformaciju raspoloženja javnog mišljenja u Hrvatskoj, u značajnoj istorijskoj potvrdi, povjerljivo je u Slovačku referisao istaknuti rodoljubivi djelatelj B. Šulek iz Zagreba, u decembru 1877. i to u pismu J. M. Hurbanu, koji je u doba istočne krize razvio inicijativu kod Šuleka da se zainteresuje za Slovačku (slao mu je časopise i knjige), a nudio mu je zajedničke književno-političke projekte. Šulekove informacije odašiljane u Slovačku, kao i Zohova (Zoch) obavještenja predstavljaju dobar kompas rukovodstvu nacionalnog pokreta da se temeljito orijentišu o prilikama u Hrvatskoj i u zamršenim pitanjima međujugoslovenskih odnosa. Šulek naglašava neobično jačanje rusofilstva u Zagrebu prilikom napredovanja ruske vojske na Balkanu, jer slovenski osjećaj ni ranije nije bio (kod Hrvata) uplivan oportunistom političkih kalkulacija. Radi pore-

³⁰⁾ ŠOA Bratislava, Fond Podžupan Bratislavskaj župy.

đenja upozoravamo da je još u julu 1877. Šulek ukazivao S. Štefanoviču na znatnu rezervisanost koja tamo (u Zagrebu) vlada prema slovenskoj uzajamnosti. Utoliko su značajniji onda bili ti međunarodni utjecaji na unutrašnje prilike u Banovini, kad je on pisao: »Plevna je i kod nas obuzela sve glave, tako da se na druge stvari i ne misli. I zaista je proslava pada Plevne za Hrvatsku trenutak *istorijski značajan!* Nikad se ovdje dosad nije tako otvoreno ispoljio panslavizam, a posebno rusizam, kao u ovoj prilici. Sve je bilo oduševljeno, same hrvatske rodoljupke čestitale su ruskom caru, a po cijelom Zagrebu razlijegalo se: Slava Aleksandru II.«³¹⁾

I kad NN u ozbiljnom uvodniku, od septembra, objektivno informiše o *Adresi hrvatskog parlamenta*, kao alternativni zvanične politike prema balkanskom pitanju, ubrzo se u tome sporu Zagreba i Beograda oko Bosne precizno ističe potreba njenog pripajanja Srbiji. Ispravnost takvog stava karakteristično se obrazlaže time što je tako postupio i Štrosmajer.

U četvrtoj fazi istočne krize, sa gledišta slovačko-jugoslovenskih i uže hrvatsko-slovačkih odnosa, sadržajem idejnog razlaza postaje sad vrednovanje ciljeva i samih oslobodilačkih ratova. Tu već martinskom rukovodstvu Slovaka nije bila dovoljna ona uobičajena obazrivost, stavovi su se sad posve jasno iskristalisali. Karakteristično je za srpsko-hrvatske odnose da je zvanični organ slovačkoga narodnog pokreta, »Narodne novine«, donio glavni komentar Sanstefanskog mirovnog ugovora ne iz srpskih novina, nego iz zagrebačkog »Obzora«.³²⁾ Iz napredne Miletičeve »Zastave« često se u Slovačkoj preuzimaju materijali za samo karakterisanje hrvatsko-srpskih odnosa³³⁾ u rješavanju istočne krize. Putovanja J. Štrosmajera 1878. godine po Sremu i njegov programski slovakofilski proglas u St. Pazovi jeste kulminaciono ispoljavanje slovenske uzajamnosti potkraj krize.³⁴⁾

U toku Berlinskoga kongresa, u slovačkoj politici su se formulisale dvije koncepcije u ocjeni velike istočne krize. Progmatско-оportunističku platformu čini inicijativno istupanje aktivnoga L. Abafija (Abaffy), koji je u doba istočne krize bio aktivan i kao dopisnik u slovačkoj štampi iz zapadne Evrope. Inače je imao pretenzija da sam vješto formuliše određene prakticističke spoljopolitičke stavove slovačkog nacionalnog pokreta. U svojim uvodnicima

³¹⁾ LAMS M 23 H 19. J. M. Hurban istupa inicijativno u kontaktu sa B. Šulekom, kad je ovaj visoko ocijenio njegov rad o životu i djelu Viliama P. Topha — podpredsjednika Matice slovačke (1878).

³²⁾ NN 41 od 6. 04. 1878, 36 od 26. 03. 1878.

³³⁾ Napr. NN 63 od 29. 05. 1878. uporedi Milutinović K., *Štrosmajer*, str. 205. Dalje kritikuje i stav narodnjakâ u parlamentu NN 19 (1878).

³⁴⁾ NN 62 od 28. 5. 1878. Štrosmajer je izjavio u svome govoru: »ja znam slovački narod i svi ga znamo kao narod veoma sposoban, marljiv i moralan. Mi visoko cijenimo taj narod.« Vl. Hurbanu on je, pri odlasku, uzviknuo iz kočije: »Srdačno mi pozdravite Vašega dragog oca i našega mučenika« (J. M. Hurban bijaše onda osuđen na zatvor, M. K.) »i recite mu da sam ne samo njegov prijatelj, već ostajem i dalje njegov velik poštovalac.«

koji su u nastavcima izlazili u »Narodnim novinama« od septembra 1878, pod naslovom *Šta mi mislimo o rezultatima istočnog pitanja* Abafi je sugerisao slovačkoj javnosti lojalnu i legitimnu platformu. On je, zapravo, austroslavističkim motivima podržavao zvaničnu hrvatsku koncepciju, i posredno i faktički. To se razabire u njegovom zaključku: sa »dosadašnjim rezultatima rusko-turskog rata«, jačanju Slovena u Monarhiji, i Slovaci su »sasvim zadovoljni« rezultatom istočne krize.³⁵⁾ Sa stanovišta slovačkih nadanja u istočnu krizu iz prethodnih njenih etapa, o zaključcima Abafija kao »jugoslovenskog emisara« (kako su ga vlasti nazvale 50-ih godina) možemo reći sljedeće: iako su se mogli pojaviti u slovačkoj javnosti, takvi stavovi bili su samo taktički i spoljašnji. Oni nisu predstavljali ni minimalnu varijantu onoga što su Slovaci očekivali od istočne krize. Oni su prije očekivali rušenje reakcionarnog dualizma. Dijelom direktno, ali uglavnom posredno, takvu je koncepciju u slovačkoj javnosti forsirao prof. dr Ivan B. Zoch.³⁶⁾ On je, inače, bio autoritativna ličnost. Osnivač je i Prve državne gimnazije u Sarajevu. On je isticao da su Bosna i Hercegovina austrijskom vojnom okupacijom dospjele iz srednjeg vijeka u modernu civilizaciju. Pa ipak, ni Zohova pozicija ne isključuje dozu taktike i za nijansu je drugačija u jednoj drugoj, kasnijoj formulaciji. Kao da je bio malo uplivan i Štrosmajerovom orijentacijom.

Unatoč tome, u to doba se postupno formulisalo zvanično i istorijski ispravnije gledište rukovodstva Slovačke narodne stranke (SNS) prema rezultatima istočne krize. U pitanju Bosne i Hercegovine, koje je u skladu sa načelima marksističke historiografije — da oslobođenje balkanskih Slovena i buržoaska revolucija nisu do kraja dovedeni krivicom zapadnih sila. »Narodne novine« već u septembru 1878,³⁷⁾ preuzele su iz Češke oštru koncepcijsku kritiku uskohrvatskog programa prema jugoslovenskoj koncepciji, formulisanoj prilikom audijencije predstavnika hrvatskog parlamenta kod cara Franje Josifa u Beču, da se Bosna i Hercegovina pripoji trojednoj kraljevini. Međutim, rezultat ove audijencije označio je krah hrvatskih aspiracija. Radi se, uopšte, o najoštrijoj kritici hrvatske politike u Slovačkoj, sa platforme slovenske uzajamnosti. Zatim je već uslijedio i direktni glavni materijal Slovačke narodne stranke u uvodniku »Narodnih novina« od 19. 11. protiv aneksije, a za podršku srpskim predlozima. Zbog toga se u tim novinama štampa i obimna interpelacija M. Polita u peštanskom parlamentu o tome pitanju. U decembru 1878. uslijedio je programski niz članaka u organu slovačkog nacionalnog pokreta, *Stavovi o okupaciji*. Ovi članci već očitro protivrječe stanovištu i zaključcima prethodnoga Abafijeva niza članaka.³⁸⁾ U zaključku, dakle, možemo konsta-

³⁵⁾ NN 106 od 10. 09. 107, 12. 09. 1878.

³⁶⁾ Krajčović M., *Ravnatelj profesor dr Ivan Branislav Zoch*. U djelu »Slovačské štúdie« (Slovačke studije) XIV, Bratislava ASAV 1973, str. 194.

³⁷⁾ NN 133, 12. 9. 1978.

³⁸⁾ NN 146, 12. 12, 147, 14. 12. 1878. u uvodniku su već naglasile: »mi smo se već više puta jasno iskazali protiv okupacije, pa čak i protivu načina na koji se ona vrši«.

tovat i da se istorijski formulisalo u suštini ispravno stanovište slovačke politike u ocjeni velike istočne krize — da su hegemonistički ciljevi velesila onemogućili balkanske Slovence iako je takav stav, rusofilski gledano uslovan, pa se hegemonu oslobodilačkog rata ne vidi u socijalno i nacionalno ugnjetenom puku balkanskih naroda, već u državi Rusiji.³⁹⁾

Najzad, završna faza istočne krize znači već izvjesno oživljavanje hrvatsko-slovačkih odnosa i tako se postepeno gubi aktuelnost idejnih neslaganja. U odnosima sa Jugoslovenima za vrijeme okupacijskih događaja ispoljavaju se kvalitativno nove dimenzije i socijalni motivi. Tome su, prije svega, doprinijele inicijative iz širokih pučkih slojeva, kakva su, na primjer, pisma⁴⁰⁾ (iz Vukovara, iz Bosne i sa drugih strana) od mobilisanih Slovaka u okupacionoj mađarskoj armiji, koja su neposredni odraz solidarnosti slovačkog naroda sa jugoslovenskim narodom. Najznačajnija istorijska manifestacija međuslovenskih odnosa u to doba — koje je nadahnuto jugoslovenskim ratovima — bila je poetska serija upućena sa jugoslovenskog juga: mobilisani vojnik, ideolog Slovačke narodne stranke Svetozar Hurban Vajanski poslao je u »Narodne novine«⁴¹⁾ svoja *Jadranska pisma*, a zatim i zbirku *Tatre i more*. Socijalni motivi se ispoljavaju, uglavnom, pri vrbovanjima u siromašnim slovačkim krajevima za seljenje naroda u okupirane oblasti⁴²⁾ na krčenje šume u Slavoniji. Sa druge strane, slovački seljaci u okupacionoj armiji izražavaju u pismima svoj socijalni protest i blagonaklonost prema jugoslovenskom narodu, pošto osuđuju korake okupacione uprave Bosne i Hercegovini, koja čuva imanja izbjeglih begova i feudalaca koji su, uglavnom, tlačili jugoslovenski narod. Okupaciona uprava čak ih poziva da se vrate, a vraća im i imanja u vlasništvo, dok sam narod nema zemlje za obrađivanje.

U kratkom zaključku o slovačko-jugoslovenskim odnosima u doba velike istočne krize 1875—1878. treba konstatovati njihov značaj u međunarodnim razmjerama slovačkoga nacionalnog pitanja. Odnosi sa Hrvatima nisu imali neki primarni značaj, jer su tu često prisutna neslaganja. Njihovu ulogu preuzeli su odnosi sa Srbima i opšta intenzifikacija rusofilstva u Slovačkoj. Tematika srpskih i bugarskih oslobodilačkih ratova na Balkanu potisnula je hrvatske napise u slovačkoj publicistici. Ipak, jugoslovenska orijentacija hrvatskih rodoljuba grupisanih oko J. Štrosmajera i njegove slovakofilske inicijative bile su manifestacija kontinuiteta pozitivnih ispoljavanja uzajamnosti i za budućnost.

³⁹⁾ NN 140, 1891. pisale su: »U pitanju balkanskih naroda, koje je sad Rusija uzela u svoje ruke. uradilo se za jednu godinu više nego što je cijela Evropa uradila za cijelo stoljeće. Sad Evropa zadržava napredovanje osloboditeljima i da prepusti stvar nesprennima...«

⁴⁰⁾ Napr. NN 118, 126, 127, (1878).

⁴¹⁾ NN 108 (1878).

⁴²⁾ NN 41, 7. 4. 1877.

⁴³⁾ NN 133, 12. 9. 1878.

Represivnim mjerama aparata vlasti ugnjetačkog režima sredinom 70-ih godina se prekida povoljna etapa u razvoju slovačkog nacionalnog pokreta, čija je karakteristična crta bila i jugoslovensko-slovačka solidarnost. Predstavnici, makar i malobrojni, nastupajuće generacije 80-ih godina dokazivali su da stanje potištenosti u tako visokoj mjeri kod Slovaka nije baš bilo sasvim opravdano. Stanje u rješavanju slovačkog nacionalnog pitanja nakon balkanske krize ipak nije bilo beznačajno, što dokazuje i položaj susjednih neravnopravnih naroda.

Preveo: dr Bogdan L. Dabić

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SLOWAKEN UND DIE SERBISCH-KROATISCHEN BEZIEHUNGEN ZUR ZEIT DER GROßEN OSTKRISE

1875—78.

Bei der Betrachtung der slowakisch-jugoslawischen Beziehungen zur Zeit der großen Ostkrise von 1875—78. stellt der Autor, fest, daß sie von großer Bedeutung für die slowakische nationale Frage waren. Zu jener Zeit waren die Beziehungen der Slowaken zu den Kroaten, von Unstimmigkeiten und Streit erfüllt, nicht von primärer Bedeutung, während die zu den Serben an Charakter gewannen. Die Thematik der serbischen und bulgarischen Befreiungskriege auf dem Balkan drängte slowakische Titel in der slowakischen Publizistik zurück. Die jugoslawische Orientierung kroatischer Patrioten, die sich um J. J. Štrossmajer gesammelt hatten und Štrossmajers slowakophile Initiative waren jedoch Manifestationen der Kontinuität im Ausdruck positiver Wechselbeziehungen und für die weitere Zukunft.

Mit repressiven Maßnahmen unterbrachen die Behörden Mitte der 70er Jahre des vergangenen Jahrhunderts gewaltsam die günstige Entwicklung der slowakischen Nationalbewegung — eines ihrer Kennzeichen war die jugoslawisch-slowakische Solidarität. Die Vertreter der Folgegeneration der 80er Jahre waren, wenn auch zahlenmäßig schwach, bemüht, auf jede nur mögliche Art zu beweisen, daß der Zustand von tiefer Verzagtheit unter den Slowaken nicht ganz berechtigt war. Der Verfasser konstatiert gegen Ende seiner Arbeit, daß nach der Balkankrise die slowakische Nationalfrage nicht ohne Hoffnung war, wofür er Beweise in der Situation der benachbarten ungleich-berechtigten Völker fand.